

WONEN TEGEN DE STROOM IN

MARLIES HUMMELEN

EVERT JAN LAROS (1952) WOONT TOT OP DE DAG VAN VANDAAG IN HET HUIS VAN ZIJN VOORVADEREN IN OOSTERBEEK – DANKZIJ DE STRIJD VAN ZIJN GROOTVADER TEGEN AFBRAAK TIJDENS DE WEDEROPBOUW.

“Nu woont ze op de andijvie”, merkte moeder Laros op, toen de schoonmoeder van haar zoon Evert Jan een bungalow in Oosterbeek betrok. Die mysterieuze opmerking wekte de nieuwsgierigheid van Evert Jan Laros. Hij woonde toen al jaren met zijn gezin in het huis van zijn grootouders aan de Benedendorpsweg; de bungalow ligt er vlak achter. Achter ‘de andijvie’ bleek een schrijnend verhaal schuil te gaan, dat Laros in de jaren die volgden stukje bij beetje wist te achterhalen.

EEN HECHT BUURTJE

Om het verhaal van de familie Laros te begrijpen, moeten we teruggaan tot 1851. In dat jaar arriveert een verre voorvader van Laros met zijn gezin en al zijn bezittingen per trekschuit in Oosterbeek. Deze Karst Breman is smid van beroep en heeft een smederij aan de Benedendorpsweg gekocht. In het Oosterbeekse staan veel grote buitenhuizen met de nodige hekken, poorten en kachels; voor een smid valt er dus genoeg te

doen. Het gezin gaat wonen op nummer 117, het grote huis naast de smederij. Karst is de eerste van meerdere generaties smeden aan de Benedendorpsweg. De laatste echte smid, Evert Jan Breman, is de grootvader van Evert Jan Laros. Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, woont Breman met zijn vrouw en twee kinderen aan de Benedendorpsweg. “De oudste van die kinderen was mijn moeder”, vertelt Laros. “Toen de oorlog uitbrak was ze twaalf jaar.” Het gezin Breman weet de eerste jaren van de oorlog relatief goed door te komen. De Benedendorpsweg is een hecht buurtje, men helpt elkaar. “Mijn grootouders hadden een groentetuin en een put om water uit te halen. Er werden stiekem varkens uit de omgeving geslacht bij hen in de tuin, en ‘s avonds als alles verduisterd was, werd het vlees gerookt in de schoorsteen van de smederij. Dus eten hadden ze genoeg.” De familie Breman heeft ook onderduikers; zo vindt een Joodse man die op weg naar Westerbork is ontsnapt, onderdak in hun huis.

In september 1944, tijdens operatie Market Garden, verandert alles. De Benedendorpsweg ligt strategisch in een bocht van de Rijn, en na de luchtlandingen vult huize Breman zich dan ook snel met Engelse soldaten. Direct rond het huis wordt hevig gevochten. Doden en gewonden liggen in de achtertuin, de kelder zit vol angstige mensen. Als de Engelsen verdreven zijn, nemen de Duitsers de buurt weer in bezit. “Ze dreigden mijn opa en oma te executeren vanwege hun hulp aan de Engelsen, maar oma wist het tij te keren door te zeggen dat ze ook gewonde Duitsers geholpen hadden, en dat er nu alleen nog maar oude mensen en kinderen in de kelder zaten. Voor mijn moeder, die toen een jaar of vijftien was, is het een traumatische tijd geweest.” De Oosterbeekse bevolking moet evacueren, en in oktober vertrekt ook de familie Breman. “Mijn grootvader is nog een keer teruggegaan om poolshoogte te nemen,” zegt Laros, “hoewel dat streng verboden was. Maar hij was nou een-

maal heel erg gehecht aan het huis. In mei 1945 behoorden ze ook tot de eersten die weer terugkeerden. Ze hadden immers water uit de put en verder zagen ze het wel.”

“IK SLA ZE ER MET DE VOORHAMER UIT”

Als Evert Jan Laros uit zijn raam kijkt, ziet hij een andere Benedendorpsweg dan die zijn moeder zag in haar jeugd. Hij beschrijft de straat uit de jaren veertig als een zeer gevarieerde buurt. “Naast dit huis stond een stalhouderij, en daarnaast had je het gebouw Bethanië, dat was van de kerk. Een eindje verderop stond de ijsfabriek. Er waren arbeidershuisjes en een kroeg, en natuurlijk de kerk. Verder had je hier veel mooie villa’s. Hiernaast stond Huis De Parre, op de plek van het vijftigste stond Villa Zuiderbeek van de familie Berendsen en aan de overkant had je de Gelderse Blom en het huis van de dames Hoek.” Bij terugkeer uit de evacuatie treffen zijn grootouders een zwaargehavende straat aan. Sommige huizen liggen volledig in puin, maar een ander deel is nog te herstellen. Zo ook het huis van de familie Breman. “Het was helemaal leeggeroofd en het had geen dak meer, maar de schuur stond nog overeind. Daar zijn ze toen in gaan wonen”, vertelt Laros. “Ze zaten er net en toen werd, tot ieders verbazing, het huis van de dames Hoek gesloopt. Dat was helemaal niet zo erg beschadigd en de dames Hoek waren nog niet eens terug uit de evacuatie. Meneer Berendsen van Villa Zuiderbeek was wel terug geweest en had zelfs al een architect en een aannemer in de arm genomen. Hij kreeg van de gemeente de verzekering dat zijn huis niet gesloopt zou worden, maar toen hij een week later terugkwam, was het weg...” Al dat sloopwerk zorgt voor hevige onrust in de straat. Er worden bewonersvergaderingen belegd en protestbrieven naar de gemeente gestuurd. Ook het huis van Breman blijkt op de nominatie te staan voor sloop, maar grootvader Breman zet zich schrap. “Toen de slopers kwamen, heeft hij tegen ze gezegd: ‘Wegwezen, of ik sla je er met de voorhamer uit.’ Die slopers waren veelal mensen hier uit Oosterbeek, die hadden wel begrip voor zijn situatie en hebben het huis toen ongemoeid gelaten.”

EEN TAAI GEVECHT

Het slopen van huizen na de oorlog is gebaseerd op landelijke regelgeving. Sloop kan van bovenaf worden afgedwongen, maar is wel gebonden aan duidelijke regels; zo moet bijvoorbeeld een huis voor een bepaald percentage beschadigd zijn. Landelijk ligt de verantwoordelijkheid voor de wederopbouw in handen van het College van Algemene Commissarissen, een onderdeel van het nieuwe ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. Op lokaal niveau zijn er streekbureaus; Oosterbeek valt onder het Streekbureau Veluwezoom-West. Zowel het landelijk college als de streekbureaus hebben uitgebreide bevoegdheden en treden erg eigenmachtig op. De drang om na alle verwoestingen de boel maar helemaal te slopen en opnieuw in te richten – met behulp van de onteigeningswet – wint het daarbij niet zelden van de wensen van individuele burgers. Dat roept op den duur veel weerstand op. Ook het parlement blijkt te weinig greep te hebben op deze instanties. Uiteindelijk worden ze dan ook opgeheven; het college in 1947, de streekbureaus een jaar later.

Aan de Benedendorpsweg is dan al veel gesloopt. Ondanks de heftige protesten van de teruggekeerde inwoners wil de gemeente vaart zetten achter de wederopbouw. Ook het huis van Breman staat nog steeds op de nominatie voor sloop. Grootvader Breman blijft echter vechten tegen dat besluit. Intussen raakt de landelijke overheid gealarmeerd. “De protesten waren zo hevig – ook elders – dat de overheid een commissie instelde om de ‘ten onrechte sloop’ zoals dat heette, te onderzoeken. Die commissie is hier in Oosterbeek enorm tegengewerkt door de gemeente. Men wilde eenvoudig het eigen plan doorzetten.” Uiteindelijk zijn veel van de oorspronkelijke panden aan de Benedendorpsweg verdwenen. Maar mensen die zich hardnekkig bleven verzetten, wisten hun huis soms toch nog te behouden. Zo ook grootvader Breman: in 1947 wordt definitief besloten dat zijn huis niet zal worden gesloopt. Maar daarmee is de ellende nog niet ten einde;

korte tijd later wil de gemeente een stuk grond achter zijn huis onteigenen. Ook daar vecht hij hardnekkig tegen, maar die strijd wint hij niet; na een procedure van jaren bepaalt de rechter in 1953 dat de onteigening door kan gaan. Veel van de wederopbouwvoornemens van Oosterbeek zijn uiteindelijk niet, of slechts gedeeltelijk doorgegaan. Maar aan de Benedendorpsweg kwam wel degelijk veel nieuwbouw; het is nu grotendeels een wederopbouwbuurt met nog enkele oude panden ertussen.

LITTEKENS

De wederopbouw heeft al met al diepe sporen nagelaten in de familie van Evert Jan Laros. Grootvader Breman overlijdt op zijn 64ste, moegestreden. Moeder Laros-Breman draagt de littekens van de oorlog én van de periode daarna nog altijd met zich mee. “Mijn moeder heeft alles als tiener zeer bewust meegemaakt. In 1948 is ze verpleegkunde gaan studeren. Dat had direct te maken met de gewonden die ze als jong meisje in de oorlog verzorgd had. Toch zegt ze weleens: ‘Na de oorlog hebben we eigenlijk meer ellende gehad dan tijdens de oorlog.’ Dat is wel zuur hoor.”

Het huis wordt na de oorlog gesplitst in twee huizen. In een ervan woont vanaf de jaren zestig een tante van Laros, in het andere blijft oma Breman wonen na de dood van haar man. Evert Jan Laros komt als kind graag bij zijn grootouders. In 1980 koopt hij het huis zelf en sticht er een gezin. Pas een aantal jaren geleden is hij werkelijk in de geschiedenis gedoken. “Je moet bedenken,” zegt Laros, “dat mijn grootouders na de oorlog vrijwel niets meer hadden, alleen maar schulden. Het herstellen van hun huis heeft een hoop geld gekost, en door de onteigening van dat stuk grond raakten ze ook nog eens hun spaarpotje kwijt. Want zo was dat toen, je bracht je geld niet naar de bank, je kocht er grond voor, als investering en inkomstenbron. Ze verhuurden een deel van die grond en op het andere stuk verbouwden ze groente. En op dat stuk is, na de onteigening, de bungalow gebouwd waar later mijn schoonmoeder haar intrek nam. Die woonde dus op de andijvie...”

De voormalige smederij met links een deel van het huis.

Voor de smederij, 1914. Van links naar rechts: Ahasverus Breman (zoon van Karst Breman), een onbekende knecht, en de broers Hendricus en Gerard Breman (beiden kleinzonen van Karst Breman). Rechts: de verwoeste smederij, 1945.

HET NIEUWE WONEN

MARLIES HUMMELEN

PIET HOEFSLOOT (1921) MAAKTE DE WEDEROPBOUWPERIODE MEE ALS EIGENAAR VAN HOEFSLOOT WONINGINRICHTING, LATER PIET HOEFSLOOT GOED WONEN.

De feestelijke opening van de winkel, 1950. Op de voorgrond een aantal Gele Rijders.

Als op 19 september 1944 de evacuatie van Arnhem begint, moet de familie Hoefsloot – moeder en elf kinderen – net als alle Arnhemmers naar elders vertrekken. Behalve het woonhuis aan de Eusebiusbuitensingel laten ze ook hun meubelzaak aan de Bakkerstraat achter. “We wilden er graag nog even langs om te kijken,” vertelt Piet Hoefsloot, “maar de Duitsers hadden de toegangsroute afgesloten. Ik vermoed dat de winkel toen al in brand stond. In elk geval was er, toen wij na de oorlog terugkeerden, niets meer van over.”

EEN VROEGE VERANTWOORDELIJKHEID

Piet, de oudste van het gezin, heeft er in 1944 al een bewogen carrière op zitten. Zeven jaar eerder had hij de HBS voor gezien gehouden en was als jongste bediende begonnen in het familiebedrijf, dat toen onder leiding stond van zijn vader. De zaak, opgericht in 1881, was sinds 1925 gevestigd aan de Bakkerstraat. Aan het begin van de oorlog raakt Piet Hoefsloot senior nauw betrokken bij wat later de Oranjewacht wordt: een groep die zich bezighoudt met voorbereidingen voor het bestuur van Nederland na een overwinning op de Duitsers. In december 1940 wordt hij daarvoor opgepakt, samen met zijn oudste zoon. Piet junior wordt in april 1941 weer vrijgelaten, maar voor senior volgen detenties in Scheveningen en Amersfoort, een proces en een hoger beroep. Het

mag allemaal niet baten; op 9 juli 1942 wordt hij gefusilleerd. Midden in de oorlog volgt Piet junior, 21 jaar oud, zijn vader op als vennoot in de meubelzaak, naast zijn moeder. Over die tijd praat hij ingehouden; een ingrijpende periode, maar ‘dat gold voor iedereen’. “Samen met de bedrijfsleider had ik de winkel al sinds mijn vrijlating gerund”, vertelt hij. “Een oom stond ons met raad en daad bij.” En de zaken bleven goed lopen. “Nieuwe meubelen werden schaars, maar dat gaf ons juist de gelegenheid om oude voorraden en winkeldochters kwijt te raken”, legt hij uit. “En toen de grondstoffen oprakten, verkochten we matrassovertrekken en matten van papier in plaats van katoen of kokos.”

OPBOUWEN VANAF DE GROND

De periode direct na de oorlog beschrijft Hoefsloot als ‘schouder eronder, eigen initiatief en veel improviseren’. Bij terugkeer uit de evacuatie is er geen winkel meer om te runnen: aan de Bakkerstraat vinden ze slechts een hoop puin. De firma Hoefsloot neemt zolang zijn intrek in het pand van een gearresteerde NSB’er op het Nieuwe Plein, en Piet gaat op zoek naar winkelvoorraad. “Ik wist ergens een oude legermotor op te snorren en ben gewoon het land in gegaan. Naar meubelfabrikanten, kokosfabrieken, een linoleumfabriek, de textielfabrieken in Helmond –

overal probeerde ik wat te kopen. Dat was niet zo moeilijk hoor, een beetje kletsen... De persoonlijke contacten gaven vaak de doorslag. Zo konden we in die noodwinkel met een basisvoorraad van start.” Ondertussen begint ook de zoektocht naar een beter pand op een betere locatie – in een grotendeels verwoeste stad. Allereerst moet er een bouwvergunning verkregen worden. “De winkel was weg en ons woonhuis zou ook worden afgebroken. Voor nieuwbouw van de winkel gold daarom de voorwaarde dat we die zouden combineren met woningen”, legt Hoefsloot uit. “We konden niet meer terug naar onze oude stek; die grond was onteigend. Maar we hadden redelijk de vrije hand bij de keuze van een nieuwe locatie.” Zijn oog valt al snel op het nieuw aan te leggen Gele Rijdersplein, aan de rand van het centrum. “Ik koos bewust voor uitbreiding in het modernere wederopbouwgedeelte”, zegt hij. “Het Gele Rijdersplein was een prachtige kans: een splinternieuw plan in plaats van herbouw in de oude binnenstad.”

EEN NIEUW STUKJE STAD

De winkel van Hoefsloot is het eerste nieuwe gebouw aan het Gele Rijdersplein. “Op de plek van de huidige ABN Amro stonden nog de soldatenbarakken van de Willemkazern”, herinnert Hoefsloot zich. “De Looierstraat bestond alleen

Op de puinhopen van de winkel in de Bakkerstraat verwijst een bord naar het adres waar Hoefsloot Woninginrichting voorlopig bereikbaar is. 1945.

nog maar op tekening.” De architect van het pand is J.C. Sprey, gekozen op aanraden van een commissie van advies van de gemeente. “We hadden verder niet veel invloed op hoe het eruit zou gaan zien. We konden alleen nog meepraten over de plattegrond van de woningen. Maar Sprey was op de hoogte van de nieuwste inzichten en stijlen, dus daar vertrouwde ik maar op.” In 1949 legt de toenmalige burgemeester Matser de eerste steen en op 1 september 1950 wordt Hoefsloot Woninginrichting feestelijk geopend. “Omdat het gebouw van de HBS nogal in de weg stond – dat is pas in 1957 afgebroken – hebben ze op ‘t laatste moment een paadje gemaakt van het Willemplein naar onze winkel”, vertelt Hoefsloot. “Dat paadje was maar net op tijd klaar voor de opening!” In het souterrain onder de winkel komen het magazijn, de matrassenmakerij, de meubelstofleerderij en het gordijnatelier. Boven de winkel zijn zes appartementen, verdeeld over drie etages. In een daarvan neemt moeder Hoefsloot haar intrek.

Twee jaar later heeft het Gele Rijdersplein al aanzienlijk meer vorm gekregen. Er zitten tal van winkels en een garage met een benzinstation. Boven alle winkels komen woningen. “Boven die garage zaten meen ik wel twintig appartementen,” herinnert Hoefsloot zich, “en die waren allemaal onmiddellijk bezet.” De bewoners doen veel inkopen op het plein, en ook het feit dat het goed bereikbaar is voor auto’s zorgt in toemende mate voor winkeland publiek. In 1953 wordt ook de Looierstraat doorgetrokken. Hoefsloot huurt meteen een pand in het nieuwe gedeelte, waar hij een beddenzaak huisvest. Hij weet zijn bedrijf in deze jaren gestaag uit te breiden. Dat doet hij, opvallend genoeg, met een moderne collectie die in niets lijkt op de degelijke, klassieke meubelen van voorheen.

EEN STAP IN HET ONGEWISSE

In 1948 had de Utrechtse firma UMS (later Pas-toe) voor het eerst in Nederland een lijn met moderne, strakke meubelen op de markt gebracht. Bij de jonge Piet Hoefsloot raakte die collectie meteen een snaar. “Wat me aansprak was de eenvoud. Geen humbug, geen toeters

en bellen”, zegt hij. Hij maakt zich in rap tempo los van de klassieke stijl van het ‘oude’ Hoefsloot en richt zich zonder compromissen op de nieuwe ontwerpen. Als de nieuwe winkel open gaat, staan daar geen kasten met bolpoten en zware, volledige gestofeerde banken, maar ranke meubels van hout, staal of rotan, bekleed met ongedessineerde, lichtgekleurde meubelstoffen. Ze passen goed in de lichte kamers van de modernistische wederopbouw, die in die jaren een enorme vlucht neemt. Desalniettemin is het een stap in het ongewisse. “Mijn oude bedrijfsleider zei weleens: Piet, hoe durf je!” weet Hoefsloot nog. Zelf blijft hij er nuchter onder. Hoe de klanten het vonden? “Dat hebben we ze nooit gevraagd. We zagen dat de meubelen verkochten, dus dan doe je kennelijk iets goed. Je moet ook bedenken: de kaalslag was zo groot, iedereen had een leeg huis dat weer gevuld moest worden. En in Arnhem was een groot tekort aan goede meubelen. Daar hebben wij in kunnen voorzien.”

GOEDGEKEURD

Al spoedig kan Hoefsloot ook putten uit andere moderne collecties: de kersenhouten meubelen van fabrikanten uit Culemborg, of de lichte rotan fauteuiltjes van Rohé. In het buitenland vallen vooral Scandinavische meubelproducenten op door hun eenvoudige, strakke ontwerpen. Het is de stijl die ook ‘officieel’ wordt goedgekeurd door de Stichting Goed Wonen. Deze stichting, opgericht in 1946, stelt zich ten doel de Nederlanders ‘goede smaak’ op interieurgebied bij te brengen. Geen kamers volgepropt met zware eiken meubelen en pluche kleedjes; het moet licht, praktisch en vooral modern zijn. Dat gaat met een streng opgeheven vinger: “Een eiken rookstoel is fout; rotanmeubels zijn goed. Bloemetjesbehang en zware gordijnen zijn fout; witte muren en frisse tinten zijn goed!”, aldus de stichting. In het door haar uitgegeven blad verschijnen foto’s van ‘goede’ en ‘foute’ interieurs met daarbij een groen vinkje of een dik rood kruis. De moderne inrichting die de stichting nastreeft, past perfect bij het optimistische vooruitgangsgeloof van die jaren en wordt dan ook door steeds meer mensen omarmd. Ook Piet Hoef-

sloot besluit zich rond 1952 aan te sluiten bij Goed Wonen. Helemaal vanzelf gaat dat niet. “Wij waren niet zo van het idealisme, en dat dogmatische vingertje paste al helemaal niet bij ons!” lacht hij. “Daarom werd onze eerste aanvraag geweigerd. Ze vonden ons te commercieel...” Het jaar daarna heeft de stichting haar bedenkingen laten varen en kan Hoefsloot alsnog lid worden. Vanaf dat moment luidt de naam van de winkel ‘Piet Hoefsloot Goed Wonen’. Dat is vooral publicitair van belang. “Het betekende iets als je dat op je winkel had staan. De stichting had een goede landelijke reputatie en daar kon je als winkel op meeliften. Verder was het vooral een club van fabrikanten, architecten en detaillisten met een voorkeur voor het moderne.”

EEN ALLROUND WINKEL

Met een paar moderne stoelen ben je er echter nog niet. Daar hoort een heel nieuwe manier van inrichten bij en veel klanten worstelen met de indeling en de kleuren. Ze komen vaak met een plattegrondje naar de winkel: ‘Hoe moeten we dit aanpakken?’ Compleet interieuradvies wordt een steeds belangrijker onderdeel van de verkoop. In 1957 neemt Hoefsloot de eerste interieurontwerper in dienst: Jules Verschuuren. Begin jaren zestig wordt de winkel aan het Gele Rijdersplein uitgebreid met de woningen op de eerste etage; op het platte dak daarachter komt een ‘doos’ met een nieuwe toonkamer. Later wordt ook het souterrain erbij getrokken en verhuizen de werkplaatsen naar een gehuurde locatie. Werken er in de jaren vijftig gemiddeld 25 tot 30 mensen bij Piet Hoefsloot, in de jaren zestig stijgt dat aantal tot 63. “Het is niet zo dat het altijd maar voorspoedig ging,” zegt Hoefsloot daarover, “maar over het algemeen hebben we het goed gedaan.” In 1982 draagt hij de onderneming over aan zijn zoons Bart en Paul. Later verhuizen zij de winkel naar het Velperplein en tenslotte in 2008 naar Elst. Hun vader voelt zich tot op de dag van vandaag betrokken. “Ik was nou eenmaal verslingerd aan de vormgeving van meubelen, de kleuren, de stoffen...” zegt hij. “En dat ben ik nog steeds.”

Het interieur van de familie Hoefsloot, ingericht met moderne meubelen. Gele Rijdersplein, begin jaren zestig. Rechts: interieur van de winkel, midden jaren vijftig.

De winkel van Hoefsloot met op de voorgrond de in 1961 aangelegde AKU-fontein. Rechts: tijdens de bouw van de AKU-fontein was de bouwplaats, pal voor de winkel, afgeschermd met een schutting. Piet Hoefsloot maakte van de nood een deugd: hij startte een reclamecampagne met als thema ‘muziek in het interieur’. De collectie werd gecombineerd met geleende muziekinstrumenten, en studenten van de kunstacademie beschilderden de schutting met hun interpretatie van het thema. Hier een studente (in werkschort) aan het werk.

Linkerpagina, links en rechts: bij de opening van de nieuwe winkel. Links op de linker foto burgemeester Matser, rechts Piet Hoefsloot junior.

ARNHEM

Verbrokkelde plannen, sprankelende architectuur

WIM LAVOOIJ

Het moet voor de geallieerde soldaten een vreemde gewaarwording geweest zijn om Arnhem in te trekken, wanneer op de veertiende april 1945 de strijd gestreden is. Geen bevolking die de bevrijders toejuicht, zoals ze gewend waren in het zuiden, geen meisjes op de tanks, geen mensen die bedelen om een sigaret, geen uitzinnige bevrijdingsfeesten; daarentegen lege straten en een doodse stilte. Het schijnt dat er zelfs geen vogels te horen waren. Arnhem is een apocalyptische spookstad: gebouwen zijn totaal verwoest, uitgebrand, geplunderd; straten zijn opengebroken en overal ziet men de stille getuigen van een verbeterde strijd.

Arnhem hoort thuis in het internationale rijtje van steden die in de Tweede Wereldoorlog het zwaarst getroffen zijn. Dit verhaal beschrijft de moeizame omstandigheden waarin stadsbestuur en ontwerpers hebben gewerkt aan het wederopbouwplan, waar men zich zo veel van had voorgesteld: Arnhem moest een moderne stad worden, als een Phoenix herrezen uit de brandende puinhopen. Wanneer je het archief van de Studiecommissie Stadsplan doorleest, voel je de belabberde omstandigheden waarin men heeft moeten werken. De vergaderuitnodigingen, geschreven op de blanco rugzijde van oude formulieren – er is geen papier. Het ontbreken van alle noodzakelijke gegevens, omdat het rijksarchief en de kantoren van Gemeentewerken, die bij de Rijnbrug stonden, zijn gebombardeerd en uitgebrand. Je ziet de tomeloze ambitie, hier en daar overgaand in roekeloosheid. En je voelt de frustratie wanneer, na toetsing door de Financiële Commissie voor de Wederopbouw, een groot deel van de mooie plannen wordt geschrapt. Ook lees je over de botsing van persoonlijkheden: de bedachtzame aanpak van supervisor Jan van der Laan, die moet opboksen tegen 'machers' als burgemeester Chris Matser, voor wie het allemaal niet snel genoeg kan gaan. En je ervaart het onoverbrugbare cultuurverschil tussen de traditioneel getinte plannen van Van der Laan en de moderniteit: de scheiding van functies en de ruimte voor het verkeer.

EEN OPEENVOLGING VAN VERWOESTINGEN

Het voorwoord van *Arnhems Stadsplan*, het boek dat wordt uitgegeven als een uitleg van het wederopbouwplan, begint met: "Glasschade niet meegerekend, telt de stad slechts 150 onbeschadigde huizen." De rest is zwaar beschadigd of totaal verwoest. Waarom werd Arnhem zo zwaar getroffen? Aan het begin van de oorlog valt de schade mee. Wanneer de Duitsers ons land op 10 mei aanvallen, willen ze de brug bij Westervoort in handen krijgen. Verkleed als Nederlandse marechaussees proberen Duitse soldaten in de nacht van 9 op 10 mei bij de IJsselbrug te komen en deze veilig te stellen, waarna een pantser trein ongehinderd Nederland in zou moeten rijden. De list wordt ontdekt, waarna de genie de bruggen bij Westervoort opblaast. Kort daarop volgen rond Arnhem de Rijnbrug en de spoorbrug bij Rosandepolder. Veel helpt het niet. De Duitsers weten evenzogoed de IJssel over te steken en Arnhem valt al op 10 mei in Duitse handen. De echte strijd wordt verder westelijk gevoerd, bij de Grebbelinie, waar een

De in de oorlog zwaar beschadigde Sint-Eusebiuskerk wordt gedeeltelijk afgebroken, 1946. Op de achtergrond de resten van het provinciehuis (rechts), het Huis van Bewaring (links midden) en de Rijnbrug.

Portiekflat aan de Lippe Biesterfeldstraat van architect H.J. van Breda, met op de bovenverdieping maisonnettes met balkon en luifel met lichtgat. Wonen en slapen op dezelfde verdieping wordt in de wederopbouwperiode niet als ideaal gezien. De maisonnette (het gestapelde een-gezinshuis) combineert de voordelen van een eengezinswoning (aparte verdiepingen voor wonen en slapen) met de voordelen van een flat: geen kostbare liftinstallatie, goedkoop en industrieel te bouwen. Maisonnettes worden ontsloten met een galerij langs de gevel.

DE FLAT

Omstreeks 1950 is het afgelopen met de Delftse School en gaat Nederland massaal over op rationalisering van de bouw. Daardoor is men minder afhankelijk van de beschikbaarheid van bouw materiaal. Baksteen, hout en staal worden vervangen door beton. Rationalisering betekent ook herhaling van dezelfde eenheden, waardoor snel routine kan worden ontwikkeld en minder vakmanschap vereist is. Allerlei prefabouwssystemen vinden hun weg naar de bouwplaats, waardoor steeds sneller en goedkoper kan worden gebouwd. Om materiaal en kostbare grond te sparen zet Nederland sterk in op de bouw van flats. De portiekflat is in het begin de meest toegepaste bouwwijze. Hij wordt gebouwd in drie tot

vier lagen, zodat een liftinstallatie niet nodig is. Wel worden in de trappenhuis vaak goederenliften aangebracht die met de hand worden bediend. Zo hoeft de huisvrouw haar boodschappen, die de diverse leveranciers beneden afleveren, niet omhoog te sjouwen. Ook de gestandaardiseerde keukens met ingebouwde koelkast doet zijn intrede. Luxere appartementen krijgen een separate badkamer; woningwetappartementen worden voorzien van een lavet in een kastruimte naast de keukens: een soort overmaatse wasbak waarin op maandag op het wasbord de was wordt gedaan, de groente voor het avondeten wordt gespoeld en waarin in het weekend het hele gezin in bad gaat. Bij de grotere appartementen gaat het vaak om vier- of vijfkamerappartementen met achter het trappenhuis een extra

slaapkamer, een zogenaamde ‘wisselkamer’. Soms zijn er drie appartementen per etage: twee vierkamerappartementen ter weerszijden van het portiek en een klein een- of tweekamerappartement daartussen. Ook stapte Nederland massaal over op een andere nieuwigheid: de centrale verwarming. Deze wordt gestookt op kolen, waarvoor in de kelderberging of op het balkon een kast is aangebracht. Met de komst van de flats in Nederland verandert ook de architectuur. Die wordt, mede als gevolg van de rationele bouwmethodes, aanmerkelijk minder behoudend. Wat echter opvalt is dat de gevels, uitzonderingen daargelaten, toch vaak gemetseld blijven in de traditionele baksteen.

Handmatig te bedienen goederenlift in een portiekflat aan de Dominee Bechtlaan in Monnikenhuizen.

Trappenhuis in een galerijflat aan de Koekoekstraat in Monnikensteeg.

Trap in een flat aan de Bernhardlaan in Angerenstein

Betegeld trappenhuis aan de Doctor J.C. Hartogslaan.